

Zápis

z obhajoby disertační práce pana Mgr. Jana Křivana konané dne 17. 9. 2015.

Téma práce: „Teoretické nástroje pro kategorizaci a funkční explanace vztahů v jazyce“

Přítomni:

doc. PhDr. Zdeněk Starý, CSc. – předseda komise

prof. PhDr. Eva Hajičová, DrSc.

prof. PhDr. Jan Kořenský, DrSc.

doc. Mířjam Friedová, Ph.D.

doc. PhDr. Petr Zemánek, CSc.

doc. PhDr. Jiří Nekvapil, CSc.

Mgr. Marián Sloboda, Ph.D.

PhDr. Otakar Šoltys, CSc.

Mgr. Viktor Elšík, Ph.D. – školitel

prof. Pavel Štekauer, DrSc. – oponent

Mgr. Magdalena Zíková – host

Předseda komise doc. Starý představil přítomným kandidáta a zahájil obhajobu.

Dr. Elšík krátce představil odbornou činnost kandidáta během doktorského studia a vyjádřil se k jeho disertační práci.

Kandidát seznámil přítomné s tématem své disertační práce, představil její strukturu a zejména výchozí teoreticko-metodologický rámec zkoumání, jímž je funkčně-evoluční přístup k jazyku. Na závěr tento rámec vztáhl k empirickému výzkumu, který provedl na posesivité a stupňování adjektiv v češtině.

Ve svém výkladu se kandidát zaměřil zejména na ústřední otázky vycházející z oponentských posudků. V reakci na připomínky dr. Skarabely věnoval především prostor objasnění svých teoretických východisek. V této souvislosti se soustředil na explanaci konceptu jazyka jako tzv. *jevu třetího druhu* – produktu lidských činností, který není cílem jejich intencí. Pro koncept jazyka jako jevu třetího druhu je zásadní rozlišení mezi mikroúrovni individuálních akcí mluvčích, které jsou (podle Kellera) vedeny potřebou společensky ovlivnit ostatní, a makroúrovni jazyka, kde se tyto individuální akce kumulují a projevují v jazykových strukturách. Pozadí individuálních akcí je lingvistovi obtížně přístupné, lze je ovšem zprostředkovaně nahlédnout právě skrze analýzu užívání jazykových struktur.

V další části výkladu vztáhl kandidát představená teoretická východiska k vlastnímu korpusovému výzkumu posesivity a stupňování adjektiv v češtině, kterým se snažil odpovědět na otázku, proč se v rámci zkoumaných kategorií etablovaly právě takové konstrukce, jaké se etablovaly (tj. v případě atributivní posesivity adjektivní/pronominální konstrukce na jedné straně a genitivní na straně druhé), resp. proč se nepoužívá jeden typ konstrukce ve všech případech (v případě stupňování adjektiv). Vysvětlení podle kandidáta nabízejí především frekvenční efekty (např. redukce tvaru u nejfrekventovanějších adjektiv) a frekvenční

preferance spojené s hierarchií životnosti (např. vyprofilování adjektivní/pronominální posesivní konstrukce u referentů nejvýše postavených na této hierarchii).

Na závěr přednášky poukázal kandidát na meze výzkumu založeného na analýze korpusových dat (složitě vytěžování mluvených korpusů) a zdůraznil, že korpusový výzkum je třeba doplnit studiem motivací jednotlivých mluvčích k užívání analyzovaných jazykových jevů.

Po vystoupení kandidáta přednesl závěry svého oponentského posudku prof. Štekauer. Z posudku nepřítomné oponentky dr. Skarabely vybral předseda komise následující témata k diskusi:

- a) motivace k výběru zkoumaných kategorií, posesivity a stupňování
- b) obhajoba funkčně-typologického přístupu
- c) vztah mezi osvojováním jazykových kategorií u dětí a evoluce jazykových kategorií obecně – lze obojí vysvětlit odvoláním se k frekvenci užití a komunikačním potřebám mluvčích?

Kandidát Jan Křivan dále reagoval na otázky kladené dr. Skarabelou v jejím posudku.

a) Motivací k výběru analyzovaných kategorií byla jejich odlišná povaha: posesivita je vymezena onomaziologicky, stupňování adjektiv sémaziologicky. I přes jejich principiální odlišnost v nich lze pozorovat tytéž principy. Analýza těchto dvou na první pohled disparátních kategorií tak umožňuje komplexní pohled na danou problematiku.

b) Funkčně-typologický pohled na jazyk je podle kandidáta jedním z možných a rozhodně není ostatním přístupům nadřazen. Naopak je s nimi komplementární. Tento přístup umožňuje postihnout jevy na vysoké rovině zobecnění a stejně tak je i vysvětlit pomocí univerzálních, tj. nejen jazykových principů.

c) Kandidát je přesvědčen, že u dětí v zásadě fungují tytéž explanační („emergentní“) principy jako v jazyce dospělých, neboť děti řeší jazykem tutéž komunikační agendu jako dospělí. Podle něj není přesná hranice mezi jazykem dětí a jazykem dospělých a pro osvojování kategorií u dětí není třeba postulovat jiné principy (předpokládat jejich vrozenost) než u dospělých.

Následně se kandidát vyjádřil k pochybnostem prof. Štekauera, zda lze skutečně vést paralelu mezi racionalitou ekonomického a komunikačního chování. Podle prof. Štekauera působí v jazykovém chování kromě principu ekonomie i protichůdná tendence k sémantické transparentnosti. Mgr. Křivan nepopírá existenci potřeby mluvčích vyjadřovat se transparentně, ale ekonomii chápe v širším smyslu jako celkové ekonomické chování uživatele jazyka, jehož součástí je i transparentnost: mluvčí se chce vyhnout nesrozumitelnosti a riziku, že se bude muset opakovat. Jeho vyjádření je tedy transparentní v míře, v jaké je to komunikačně potřebné, resp. ekonomické. Šetří-li naopak mluvčí energii tak, že je nesrozumitelný (netransparentní), musí se opakovat, a tak je jeho chování ve výsledku neekonomické.

K otázce výpočtu produktivity kandidát uvedl, že výhrady vůči Baayenovu přístupu nadnesené v posudku prof. Štekauerem se specifické části výzkumu dotýkají jen omezeně, protože právě s ohledem na teoretická východiska práce se ve výzkumu zachází s tímto pojmem na úrovni jazykového užívání. *Produktivita* zastupuje pojem pro sledování vztahu

tokenové a typové frekvence určitých kategorií v korpusu, nikoliv pojem pro tvoření tvarů uvnitř jazykového systému.

Diskuse:

Dr. Elšík navrhl, zda by nebylo přesněji nazývat *ekonomii efektivitou*. Kandidát upozornil na to, že pojem *ekonomie* se v ekonomické teorii používá právě v obecném významu efektivity. Jedná se spíš o obecný výkladový princip úsporného chování.

Doc. Starý podotknul, že v posudku dr. Skarabély se pojem *emergence* používá ve dvou významech: *emergence* u dětí a diachronní *emergence* jazykových struktur. Podle něj je třeba mezi oběma užitími jasně rozlišovat, jsou to dvě různé věci a jejich případnou spojitost je třeba dokázat, nikoli předpokládat. Liší se mimo jiné i v časovém rozměru (stovky let na jedné straně, pár let na druhé straně).

Dr. Šoltys zmínil Jiřího Fialu a Petra Vopěnku a jejich snahu propojovat lingvistická zkoumání s filosofickými a sémiologickými úvahami. Dále poukázal na to, že je třeba zohlednit i systémovost jazyka a jeho sémiotické fungování. Jednotliví mluvčí nemohou jazykový systém ovlivnit přímo.

Doc. Friedová se kandidáta zeptala, co přesně se v rámci konceptu jazyka jako jevu třetího druhu míní zmiňovanou nezáměrovostí jazykového chování, konkrétně co přesně a nakolik mluvčí zamýšlí či nezamýšlí svým individuálním komunikačním aktem. Podle ní tu proti sobě stojí dvě koncepce: Kellerova ekonomická a Griceova kooperační a otázkou je, jaký je mezi nimi vztah. Podle Mgr. Křivana se tyto koncepce nevyklučují. Jak podle Kellera, tak podle Grice chtějí mluvčí v komunikaci někam dojít, tj. řeší své individuální komunikační problémy a jednou ze strategií je i kooperace s partnerem. Přitom nejednají s aktivním záměrem ovlivnit jazyk jako takový (např. vytvořit novou jazykovou kategorii), ale dosáhnout svého individuálního cíle pomocí komunikace. Jazyk ve svém celku vzniká jako epifenomén těchto nezáměrných individuálních akcí.

Dr. Sloboda namítl, že jazykové chování individuálních mluvčích je často záměrné, tato intencionalita není ovšem v makropohledu vždy viditelná. V korpusových datech spočívá např. v práci redaktorů a korektorů, projevuje se i v jazykovém managementu rodičů a učitelů. Jazykové korpusy podle něj nejsou plně spolehlivé a vliv frekvence nelze přeceňovat. Jan Křivan souhlasil s opatrným přístupem ke korpusovým datům, nicméně zdůraznil, že se ve svém výzkumu zaměřoval na analýzu konstrukcí, u kterých není třeba předpokládat výrazné zásahy korektorů. Připustil, že u dlouhodobě kodifikovaných jazyků, jako je čeština, je skutečně třeba brát do jisté míry v úvahu normotvorné tlaky. Podle něj pojetí jazyka jako jevu třetího druhu nemůže vysvětlit všechno, vysvětluje však vznik již etablovaných struktur.

Prof. Štekauer reagoval na kandidátovu poznámku o rychlosti probíhajících jazykových změn otázkou, zda je kandidát přesvědčen, že se současná čeština vyvíjí pomaleji než dříve, a namítl, že bohatší kontakt s dalšími jazyky naopak její vývoj urychluje. Mgr. Křivan odpověděl, že jazyk se vyvíjí v různých ohledech různým způsobem: v některých ohledech je jeho vývoj současnými normotvornými tlaky brzděn (např. co se hláskových změn týká), v jiných ohledech může být naopak jazykovým kontaktem podporován (vznik slovní zásoby).

Výsledky hlasování:

Počet členů komise: 8

Počet kladných hlasů: 6

Komise navrhla udělit kandidátovi titul doktor (Ph.D).

Zapsala: Magdalena Zíková

Podpis předsedy komise:

